

Варенко А.О.*

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В РАМКАХ ЛІГИ АРАБСЬКИХ ДЕРЖАВ

Досліджується військова співпраця держав-членів Ліги арабських держав. Стаття торкається чотирьох військових операцій у яких ЛАД була задіяна. Особлива увага приділена потенціалу діяльності цієї регіональної міжурядової організації у сфері спільної безпеки та спільної оборони.

The military cooperation between member states of the League of Arab States is examined. The article touches upon four military operations in which LAS has been involved. The special attention is paid to the potential of success of the regional intergovernmental organization activity in the field of common defense and common security.

Регіон Близького Сходу є одним із найбільш конфліктогенних у сучасному світі. В контексті інтенсифікації інтеграційних процесів у світі, у тому числі і військово-політичних, доцільним уявляється аналіз співпраці арабських держав у військовій сфері.

В українській історіографії варто виділити праці Ю.С.Скоророда та С.Є.Гуцала, в яких ґрунтовно досліджуються зусилля ЛАД спрямовані на врегулювання конфліктів в близькосхідному регіоні. В російській історіографії можна виокремити дослідження Д.Малишевої, А.Фурсова, А.Єгоріна, які присвячені аналізу співпраці арабських державу світлі посилення глобалізаційних процесів. Серед арабських вчених варто відзначити роботи Мухаммада Саліма з його теоретичними напрацюваннями стосовно військово-політичної співпраці у рамках Ліги арабських держав (ЛАД), Каріма Ель-Саламоні, Мухаммада Махмуд Аль-Амама, Сайеха Файеза Абдулла, Мухаммада Шихаба, Хуссейна Хасана, Махмуда Сулеймана, основною ідеєю праць яких є недостатній рівень військово-політичної співпраці на Близькому Сході, а також різновекторність регіональних моделей безпеки.

Метою даної статті є висвітлення основних військово-політичних тенденцій в рамках ЛАД як міжурядової регіональної організації.

Ліга арабських держав, як регіональна організація міжарабського співробітництва, утворена 22 березня 1945 року (тобто ще до створення ООН) у складі семи держав (Єгипет, Ємен, Ірак, Ліван, Трансйорданія, Сирія та Саудівська Аравія). Основними документами, які регулюють діяльність ЛАД у сфері військово-політичного співробітництва є – Статут від 22 березня 1945 року, Олександрійський протокол 1944 року, а також Договір про спільну оборону та економічне співробітництво від 13 квітня 1950 року. Договір набув чинності 23 серпня 1952 р. Однак дві країни ратифікували його неповністю. Ємен вніс застереження до Договору, а Ірак зробив окрему «заяву». [16, с.148]

У відповідності з Договором про спільну оборону та економічне співробітництво арабських держав від 13 квітня 1950 року були створені 3 органи у військовій сфері:

* аспірант кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Науковий керівник: д.політ.н., проф. Скороход Ю.С.

- Рада Спільної оборони відповідно ст. 6 Договору, до складу якої входять міністри закордонних справ та міністри оборони арабських країн. Рішення Ради прийняті з питань спільної оборони 2/3 голосів є обов'язковими для всіх держав - учасниць Договору;

- Постійний військовий комітет з представників Генеральних штабів країн – учасниць;

- Консультативна військова організація. [2, с.106-107]

У статті 2 Договору про спільну оборону та економічне співробітництво зазначається, що держави – члени Договору вважатимуть акт збройної агресії, вчиненої проти одного з її членів такою, яка спрямована проти всіх його членів. У відповідності зі ст. 6 Пакту Ліги, Рада Ліги та Рада Безпеки ООН мають бути повідомлені про акт агресії, наміри та заходи, спрямовані на перевірку фактів. Відповідно до ст. 5 Договору створювалась Постійна Військова Комісія, яка мала складатись з представників Генеральних Штабів армій країн – членів і займатись складанням планів спільної оборони та їх втіленням на практиці. Постійна Військова Комісія підпорядковувалась Раді спільної оборони. Відповідно до ст. 6 Рада спільної оборони під наглядом Ради Ліги мала діяти на виконання Договору та складатися з міністрів закордонних справ та міністрів оборони країн – членів. Рішення, прийняті двома третинами голосів мали бути обов'язковими для країн – членів. [11]

Угода 1950 р. сама по собі стосується загроз всередині арабського світу, а не зовнішньої агресії.

З точки зору реалістичної парадигми, Ліга арабських держав гіпотетично використовує засоби та ієрархічний порядок норм, які узгоджуються з інтересами більшості потужних членів або коаліції членів так і їхніми глобальними союзниками, перед тим як вирішити чи застосувати і як застосовувати колективні заходи безпеки. З конструктивістської точки зору, тим не менш, ЛАД розглядається як така, що діє на основі колективної волі всіх її членів (крім визначеного агресора) та слугує інтересам її керівників (особливо Генерального Секретаря), та у відповідності з поточними заходами та ієрархічним порядком її норм. Іншими словами, реалізм та конструктивізм сильно різняться в оцінках як використання Лігою теоретичних засад заходів безпеки так і практичного застосування. [25, с.51]

У той же час Ліга арабських держав ніколи не контролювалась державою-гегемоном. ЛАД, за визначенням, обмежена в членстві, оскільки включає держави, які ідентифікують себе як арабські. [23, с.59-67]

Неефективність ЛАД у вирішенні ірако-кувейтської кризи 1991 р. висвітлила слабкість організації. Генеральний Секретар Ліги Амр Муса в березні 2001 р. висловлював деякі ідеї стосовно реформування Ліги. В січні 2003 р. саудівський коронний принц Абдалла виступив з ініціативою під назвою «Хартія реформування ЛАД» в додаток до катарських, лівійських та суданських ініціатив. Після іракської кризи виникли три підходи щодо реформування організації:

1) розпуск ЛАД та формування альтернативної інституції, більш оснащеної для сучасних умов;

2) реформування ЛАД та її Статуту;

3) проблеми організації пов'язані з особистістю головуєчих.

Ще однією проблемою є «іджма», тобто консенсус, який потребує заміни прийняття рішень на голосування в дві третини голосів. Розглядається можливість залучення неурядових організацій до діяльності ЛАД та надання неарабським країнам регіону статусу спостерігача, створення Арабського парламенту, формування Арабських сил стримування, Арабської Ради з оборони та Арабського Суду справедливості. 26 липня 2003 р. єгипетський президент Х.Мубарак запропонував власну ініціативу, відповідно до якої лише за лідируючої ролі Єгипту можна буде розбудувати «спільний арабський дім». [15, с.62-63]

М.Захер виділяє 17 видів війн, криз та військових акцій між арабськими державами з 1946 р. по 1977 р. [18, с.192], в той час як М.Салім - 13 спорів, військових та невійськових, в яких ЛАД певним чином була задіяна від до проведення військових операцій. [22, с.170]

На думку представників школи реалізму, ЛАД була неефективною, тому що система колективної безпеки не діє, якщо агресор не ідентифікований, а також через те, що члени завжди були розділені на групи за інтересами, оскільки кожна держава, за виключенням держави-агресора може накласти вето на резолюцію. [18, с.192-197] Таким чином, деякі конфлікти (між двома Єменами у 1972 р. та 1979 р., між Лівією та Єгиптом у 1977 р., між Марокко та Мавританією у 1981 р.), виявились невіршеними через те, що ЛАД не спромоглась визначити агресора, що є необхідною умовою для запуску в дію механізму колективної безпеки. ЛАД також не засудила як агресію військову інтервенцію Єгипту, Саудівської Аравії та Йорданії в громадянській війні у Північному Ємені в 1960 рр. та Південного Ємену в громадянській війні в Омані в 1965-1976 рр. [10, с.179-201]

Рада не є верховною владою ЛАД. Саміти Ліги стали нею де-факто, рішення яких супроводжуються автоматичною підтримкою Ради ЛАД після січневого саміту 1964 р. (саміт в січні 1964 р. загальновідомий як перший арабський саміт. [19, с.163-179]

Саміти ЛАД, а не Рада Спільної оборони вирішує справи, пов'язані із застосуванням Договору про спільну оборону, а тому фактично ст.6 Договору не застосовується.

Статті, які стосуються колективної безпеки в міжарабських конфліктах, були розроблені невдовзі після поразки арабів у Палестині у війні 1948-1949 рр., і були зорієнтовані в більшій мірі на формування системи колективної оборони для протистояння зовнішнім загрозам, особливо Ізраїлю, а не як система колективної безпеки, щоб боротися з агресією одних арабських країн проти інших. Зокрема, ці статті стали наслідком Потрійної Декларації між США, Великою Британією та Францією 1950 р. про протистояння будь-яким військовим діям між Ізраїлем та арабськими країнами, що араби інтерпретували як домовленість захищати Ізраїль. [24, с.103]

Загалом, кожна арабська країна має свою власну воєнну доктрину та принципи ведення війн. В будь-якому разі воєнна доктрина кожної арабської країни була розроблена для протистояння ізраїльській воєнній доктрині, в якій йдеться про те, що будь-які війни з арабськими державами повинні бути короткими, вирішальними та вестися на арабській території. Деякі арабські держави, однак, не мають ані технічних, ані фінансових ресурсів для досягнення стратегічного паритету з Ізраїлем. Для невеликих країн, таких наприклад як Йорданія, не є легким завданням одночасно виконувати зобов'язання по Договору про спільну оборону і забезпечувати потреби власної безпеки. [9, с.48-49]

У Перській Затоці Ліга мала обмежений вплив оскільки більшість малих держав Затоки не отримували, незалежність від Британії до 1971 р. В цей час Тегеран, Лондон, Вашингтон, Анкара, Ісламабад та Москва серед інших мали свої інтереси в регіоні, несумісні з інтересами Ліги.

Кувейтська криза 1961-1963 рр. була цікавим прикладом намагань ЛАД вирішити міжарабські суперечності. 19 червня 1961 р. Кувейт проголосив незалежність від Британії. У відповідь Генерал Абдель Керим Касем, що вчинив переворот в Іраку в 1958 р., у посланні Шейху Абдаллі Саліму Аль-Сабаху не визнав незалежності Кувейту. 21 червня 1961 р. Ер-Ріяд висловив відкриту підтримку Кувейту. 26 червня 1961 р. Ірак зосередив війська на кувейтському кордоні. Шейх Абдалла Салім Аль-Сабах закликав союзників до захисту Кувейту. Реакція арабського світу була переважно про-кувейтською. Шейх Аль-Сабах запросив військову підтримку з Лондону. За 2 тижні 5000 особистого складу ВМС Британії були готові підтримати Кувейт. Ліга арабських держав, яка зіштовхнулась з незручною ситуацією, коли одна арабська держава звернулась до «імперіалістичної дер-

жави» за допомогою проти таких же братів-арабів, все ж змогла врегулювати конфлікт. Під час дискусій в Раді ЛАД та в Політичному Комітеті Ліги було досягнуто компромісного рішення. 20 липня 1961 р. Рада ЛАД ухвалила ряд відповідних резолюцій, що містили наступні основні положення:

- Уряд Кувейту має докласти максимум зусиль для якнайшвидшого виводу британських військ із своєї території;
- Уряд Іраку має не вдаватися до застосування сили для здійснення анексії Кувейту;
- будь-яке бажання висловлене Кувейтом щодо об'єднання або федерації з іншою державою-членом ЛАД, буде схвалено у відповідності з Пактом Ліги;
- Кувейт вітається як член ЛАД;
- Ліга надасть необхідну допомогу для сприяння вступі Кувейту до складу членів ООН;
- Арабські держави беруть на себе зобов'язання по здійсненню ефективної допомоги в справі незалежності Кувейту на його прохання.

Коли Кувейт був прийнятий до ЛАД 20 липня 1961 р. (відбулося засідання Ради Ліги) – британські сили поступово були замінені на 3300 осіб з країн-членів ЛАД: Саудівської Аравії, Об'єднаної Арабської Республіки, Судану, Йорданії та Тунісу. Склад корпусу був санкціонований резолюцією 1777/35, яка була ухвалена одногосно. Командував ними саудівський офіцер, генерал-майор Абдалла Аль-Іса. [12, с.9] [5, с.160] [8, с.182]

Ще одним прикладом діяльності ЛАД є розв'язання спірної ситуації, коли 30 листопада 1971 року іранський флот та сухопутні війська захопили три острови ОАЕ: Великий Томб, Малий Томб та Абу – Муса. Рада ЛАД на позачерговій сесії 6 грудня 1971 р. звинуватила Великобританію за провал місії в рамках взятих нею зобов'язань з врегулювання конфлікту. Крім того на засіданні була підтверджена арабська приналежність островів, як декларативне рішення. [17, с.14-15]

Ліга арабських держав не протидіяла сирійській інтервенції до Лівану під час громадянської війни в Лівані в 1975 – 1990 рр. та сприяла приєднанню збройних сил Судану, Лівії та Саудівської Аравії разом з сирійцями до «Арабських сил стримування». Однак згодом лише сирійські війська лишились у Лівані.

В вересні 1989 року після 9 місяців консультацій, комітет ЛАД забезпечив припинення вогню та проведення зборів Національної Асамблеї Лівану в Таїфі (Саудівська Аравія). [14]

З ініціативи Кувейту 15 жовтня 1975 року в м. Каїр відбулася позачергова сесія Ради ЛАД на рівні міністрів закордонних справ, на якій було розглянуто ситуацію, що склалась у Лівані. 8 червня 1976 року Рада ЛАД на позачерговій сесії в Каїрі прийняла резолюцію з 7 пунктів, де окрім усього іншого йшлося про формування Міжарабських сил безпеки (МАСБ) під керівництвом Генерального секретаря ЛАД, які мали сприяти виводу сирійських військ з Лівану. Передбачалось, що МАСБ будуть сформовані контингентами військ з Алжиру, Саудівської Аравії, Лівії, Судану, Сирії та ОВП. На міні – зустрічі за участю Єгипту, Сирії, Лівану, Саудівської Аравії, Кувейту та ОВП 17 жовтня 1976 року МАСБ було трансформовано у МАСС (Міжарабські сили стримування), як шляхом розширення кількості міжарабських сил (з 2,5 тис. до 30 тис. осіб) так і шляхом переорієнтації їхніх функцій.[4, с.84-91]

1976 р. миротворча операція в Лівані була дещо проблематичною, оскільки «легітимізувала» сирійську військову присутність. Арабські сили стримування (з Єгипту, Саудівської Аравії, Марокко та Судану) були допоміжними, в т.ч. як Сирія встановила свій диктат в центрі Лівану. На відміну від випадку 1961-1963 рр., в 1976 р. Ліга зазнала поразки через сирійське вето у ЛАД. [12]

26 червня 1982 року після ізраїльського вторгнення до Лівану 6 червня 1982 року, під час зустрічі в Тунісі міністрів закордонних справ держав – членів ЛАД не були прийняті пропозиції Сирії та ОВП про спільні дії арабів у боротьбі проти ізраїльської агресії в Лівані, так і про запровадження політичних та економічних санкцій проти США внаслідок їх підтримки Ізраїлю. ЛАД обмежилась створенням комітету, на який було покладено функції проведення необхідних консультацій з США, Великобританією, Францією, КНР та СРСР. [4, с.98-99] 12 січня 1989 року Рада ЛАД сформувала Комісію з примирення в Лівані з представників Кувейту, ОАЕ, Алжиру, Йорданії, Тунісу та Судану за участю Генерального секретаря Шадлі Клібі. А на зустрічі у Касабланці 23 травня 1989 року був сформований спеціальний орган ЛАД «Комітет трьох з Лівану» у складі короля Саудівської Аравії Фахда, короля Марокко Хассана II та Президента Алжиру Шадлі Бенджедида. [4, с.170, 180]

За цей період ЛАД тричі формувала власні миротворчі війська. В 1961 році в Кувейті та двічі в 1976 році в Лівані, однак в Кувейті це була повноцінна миротворча операція, а в Лівані – символічні «Арабські сили безпеки». Мандат «арабських сил стримування» в 1976 році в Лівані не містив на відміну від попереднього використання зброї для підтримання миру. Тим не менш остання операція була скоріше «примусом до миру», ніж «підтриманням миру». Рада Безпеки ООН хоча й інформувалася про проведення операцій, але не реагувала на відправлення арабського миротворчого контингенту. [8, с.230] Ірано – іракський конфлікт сприяв вигідному для США розколу в рядах арабських країн, частина з яких зайняла позицію підтримки Іраку в той час, як деякі інші (в першу чергу Сирія та Лівія) встали на сторону Ірану, надавши йому допомогу зброєю. Пристрасті всередині арабського світу загострилися до такої міри, що Ірак розірвав дипломатичні відносини з Сирією та Лівією, а Саудівська Аравія з Лівією. Ускладнилось становище і в Організації Визволення Палестини, оскільки Ірак та Іран, дві держави, які надавали їй найбільшу фінансову підтримку, знаходились у стані війни. [3, с.16-17]

10 серпня 1990 року у зв'язку з іракською окупацією Кувейту ЛАД прийняла Резолюцію 195. Єгиптяни та саудити зібрали більшість з 12 країн, які підтвердили наявність загрози країнам РСАДПЗ. Крім того стаття 6 Резолюції оголошувала про намір членів відповісти на запит Саудівської Аравії та інших держав Затоки і розгорнути міжарабські сили для відсічі іноземної агресії. До них належали Єгипет, 6 держав Затоки, Сирія, Ліван, Марокко, Сомалі та Джібуті). Три держави проголосували проти – Ірак, Лівія та ОВП (яка наступного дня змінила свій голос на таку, що утрималась), Алжир та Ємен утримались, а Йорданія, Судан та Мавританія висловили застереження. Туніс не брав участі. Жодного разу в історії ЛАД не було такої суперечливої резолюції. До сформованих міжарабських сил увійшли: Єгипет (30 000 осіб), Марокко (1000-1200), Сирія (17 000), Кувейт (3000-3500), інші разом узяті маленькі країни РСАДПЗ (приблизно 3100), і разом із саудівським контингентом загальна чисельність антиіракської коаліції склала 100 000 осіб. [13, с.9-10] Резолюція 195 підтримала рішення Міністрів закордонних справ Організації Ісламська Конференція від 3 серпня 1990 року і резолюції 660, 661 і 662 ООН. [8, с.204] Відносини між Багдадом та Каїром були деякий час напруженими. 800 тис. єгиптян працювали в Іраку протягом ірано-іракської війни. Їхня кількість скоротилась до 500 тис. влітку 1990 року, та стала джерелом напруженості. Грошові перекази в 1989 р. до Єгипту склали майже 550 млн. дол. США. 2 серпня 1990 р. ці надходження припинились одночасно з переказами 185 тис. єгипетських робітників, працюючих у Кувейті. Щорічно Єгипет втрачав від 400 до 600 млн. дол. Сирія, давній суперник Іраку, засудила вторгнення до іншої арабської країни. В Дамаску пройшли демонстрації на підтримку кувейтської правлячої династії та проти Західної інтервенції. Сирійці приєднались до антиіракської коаліції та забезпечили розгортання Спеціального підрозділу в Саудівській Аравії. Перші

сирійські війська прибули в Саудівську Аравію в середині серпня 1990 р. на вимогу саудівського уряду. Сирія також наблизилася до іракського кордону. В жовтні Дамаск почав розгортання 9 Броньованого підрозділу у Саудівській Аравії. Король Марокко Хасан теж надав війська для операції. Інші держави Союзу арабського Магрибу не підтримали вторгнення в Ірак і не приєднувались до коаліції. [7, с.63-64] Лише на саміті ЛАД, який відбувся в Бейруті 28 березня 2002 року, Ірак почав повільно повертатися у русло загальноарабських справ. [20] Під загрозою військового удару США по Іраку 14 сесія ЛАД на найвищому рівні (27-28 березня 2002 рік, Бейрут) в своїй підсумковій резолюції заявила про «повне відкидання будь-якої атаки проти арабської країни, особливо Іраку». Резолюція також закликала зняти санкції ООН, накладені на Багдад, підкреслюючи при цьому необхідність поважати всі резолюції ООН. [1, с.165] Відповідно до резолюції 243 від 1 березня 2003 р., прийнятої на 15 сесії ЛАД, на Бахрейн покладался обов'язок створити президентський комітет за участю Генерального Секретаря ЛАД. Цей Комітет був організований задля вираження спільної точки зору та роз'яснення позиції ЛАД постійним членам Ради Безпеки ООН і для консультацій з іракським урядом. [21]

Технічно, Спільна Рада Оборони, діяла як координатор арабської оборонної політики. В реальності, зовсім мало військової співпраці було на рівні ЛАД з жовтня 1973 р. (після арабо-ізраїльської війни) та після іракського вторгнення в Кувейт 2 серпня 1990 р. Після цих подій, фактично, Ліга поляризувалась. [12, с.10]

Короткотривалим, але значним поживаленням арабської солідарності перед іракським вторгненням в Кувейт та фундаментальні зміни міжнародної системи, завершення холодної війни, зробило розпад арабського регіонального порядку ще більш драматичним. З Єгиптом, який приєднався до антиіракського альянсу на чолі з США, Рада арабського співробітництва, в яких Ірак та Єгипет були двома основними акторами, припинила своє існування. Після цього ЛАД хоча і не розпалася, але стала розділеною. [6]

Отже, підводячи підсумок слід зазначити, що військово-політичне співробітництво і підтримання миру та безпеки не стало основною сферою у реалізації цілей діяльності ЛАД. Організація 4-х спільних арабських контингентів було скоріше винятком; однак їх діяльність мала відносну ефективність через неоднозначність підходів всіх арабських країн до вироблення політичних рішень.

Серед причин низької ефективності механізму колективної безпеки є та, що ЛАД має занадто складну структуру і ставить перед собою забагато цілей, щоб у результаті ефективно захищати інтереси безпеки. Кількість і частість суперечок теж не дає зміцнитись механізму через складну динаміку ситуативних альянсів країн ЛАД. Стаття 6 Договору говорить про те, що Рада застосує всі «необхідні заходи» для відбиття будь-якої агресії, але уникає пояснення що це за необхідні заходи. Відтак необхідне документальне забезпечення переліку заходів, які можуть бути вжиті для функціонування згаданого механізму. Також не визначений ступінь відповідальності кожної із країн за колективну безпеку. Отже, виникає питання інвентаризації щодо необхідності конкретизації та внесення змін у договірно-правовій бази ЛАД. І також не виписаний механізм як саме має відбуватись мирне і військово вирішення конфліктів.

Система є недосконалою через декілька чинників:

- різноспрямованість моделей військово-політичного співробітництва на тлі субрегіоналізації на Близькому Сході та в Північній Африці;
- Ліга була створена до утворення Ізраїлю і араби не мали прямих загроз власної безпеки;
- арабські держави виявились неспроможними забезпечити військову силу, новітнє обладнання, підготовку кадрів, організувати спільні збройні сили.

Список використаних джерел:

1. Жданов Н.В. Исламская концепция миропорядка. – М.: Междунар. отношения, 2003. – 568 с.
2. Міжурядові регіональні організації. Навч. посібник / За ред. Б.І. Гуменюка. - К.: Київський університет, 2001. – 199 с.
3. Омар Абдалла Абдалла. США, исламский Ближний Восток и Россия. - М., 1995. – 96 с.
4. Скороход Ю.С. Міжнародний аспект урегулювання ліванського конфлікту (80-90-ті роки). – К.: Київський університет, 2000. – 264 с.
5. Фурсов А.И. Залив // Арабо-мусульманский мир на пороге XXI в. - М.: ИНИОН РАН, 1999. – С.155-195
6. Chomsky Naom. After the Cold War: US Middle East Policy // Bennis Phyllis, Moushabeck Michel Ed. /Beyond the Storm: A Gulf Crisis Reader. – New York: Olive Branch Press. – P.75-87
7. Conduct of the Persian Gulf War: final report to Congress. Washington DC: Dept. Of Defense, 1992. – 909 p.
8. El-Salamoni Karim. Die Liga der Arabischen Staaten und die Vereinten Nationen. – Heidelberg, 2003. – 306 S.
9. Feldman Shai, Toukan Abdullah. Bridging the gap: a future security architecture for the Middle East. – Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, 1997. – 126 p.
10. Hassouna Hussein A. The League of Arab States and Regional Disputes: A Study of Middle East Conflicts. - New York: Oceana Publishers, 1975. – 512 p.
11. Joint Defense and Economic Cooperation Treaty. - 17.06.1950. - Arab League Document.
12. Kechichian Joseph A. Security Efforts in the Arab World: A Brief Examination of Four Regional Organizations. – Santa Monica: RAND, 1994 – 25 p.
13. Maddy-Weitzman Bruce. The Inter-Arab system and the Gulf War: continuity and change. – Atlanta: The Carter Center, 1991. - 19 p.
14. Mark Clyde R. Lebanon. CRS issue brief for Congress. August 25, 2003.
15. Podeh Elie. Between stagnation and renovation: the Arab system in the aftermath of the Iraq War // Middle East Review of International Affairs. – 2005. - Vol. 9. - № 3. – P. 52 – 74
16. Sayegh Fayez Abdullah. Arab unity: hope and fulfillment. - New York: Devin-Adair, 1958. – 272 p.
17. Sheikha Shamma bint Mohammed bin Khalid al Nahayan. Political and social security in the Arabian Gulf region and the United Arab Emirates after the Second Gulf War. – Bratislava, 2000. – 61 p.
18. Zacher Mark. International Conflicts and Collective Security, 1946-1977: The United Nations, Organization of American States, Organization of African Unity, and Arab League - London: Praeger Publishers, 1979. – 309 p.
19. 271-ص 1995. مره اقل ، - مراه اقل ، . - مراه اقل ، .
Аріф Джаміль. Секретні документи щодо сирійської, єгипетської та саудівської ролей. - Каїр: Ад-Давлія ліль Іяму Ан-Наср, 1995. – 271 с.(араб.мов.)
20. 2002 اذاً/سرام 28 و 27 قفاوالم ا هه 1423 م رجم 14 و 13) توريب نال-ع()
Заключне комюніке самміту ЛАД, Бейрут. 27 – 28 березня 2002 р. (араб.мов.)
21. 28 : خيشال مرش - (15) ةيداعل ا قرودل - قمقل ا يوتسم يل ع ةيب رعل ا لودلا ةعماج سل جم تارارق.
2003 راذاً /سرام 1 قفاوالم ا 1423 ةجحل و ذ
Резолюції самміту ЛАД, Шарм – ель – Шейх. 1 березня 2003 р. (араб.мов.)
22. لودلا ةعماج : يف ءاضع ال نيب تا عزانملا قراد ا يف ةيب رعل ا لودلا ةعماج رود ، ميلس ديسلا دم جم.
1983 ، توريب ، ةيب رعل ا ةدحول ا تاسارد زكرم : توريب ، حومطل او عقاولا : ةيب رعل ا

- Салім Мухаммад. Роль Ліги арабських держав у врегулюванні спорів між її членами // Ліга арабських держав: сучасний стан та перспективи. – Бейрут: Центр досліджень арабської єдності, 1983. – С.167-185 (араб.мов.)
23. تاسار دل او ثوح بل ده عم : هره اقل ا – اهتاز اجن او اهق ائيم : هي بر عل لودل ا عم اج . دوم حم دي فم بامش . 1978. – 402 س.
- Шихаб Муфід Мухаммад. Ліга арабських держав: її статут та досягнення. – Каїр: Інститут арабських досліджень, 1978. – 402 с. (араб.мов.)
24. // اناميلس دي محل دب ع دوم حم د . اماع ني ع بر ا يف حال ص إل ا تا و طخو ة ي بر عل لودل ا عم اج . ة ي سا ي سل ا ة ي لودل ا . 2005. - №161. – ص.102-109
- Сулейман Махмуд. Ліга арабських держав та кроки по її реформуванню протягом 40 років // Міжнародна політика. - 2005. - №161. - С.102-109 (араб.мов.)
25. ة ي سا ي سل ا ة ي لودل ا // د . دم حم دي سل ا ميلس . روطت راطل ا يرظنل ا مل عل ة ي سا ي سل ا ة ي لودل ا . 2005. – N 161. – P. 46-51
- Салім Саїд Мухаммад. Розвиток теоретичних основ міжнародно-політичної науки // Міжнародна політика. – 2005. - № 161. – С.46-51 (араб.мов.)